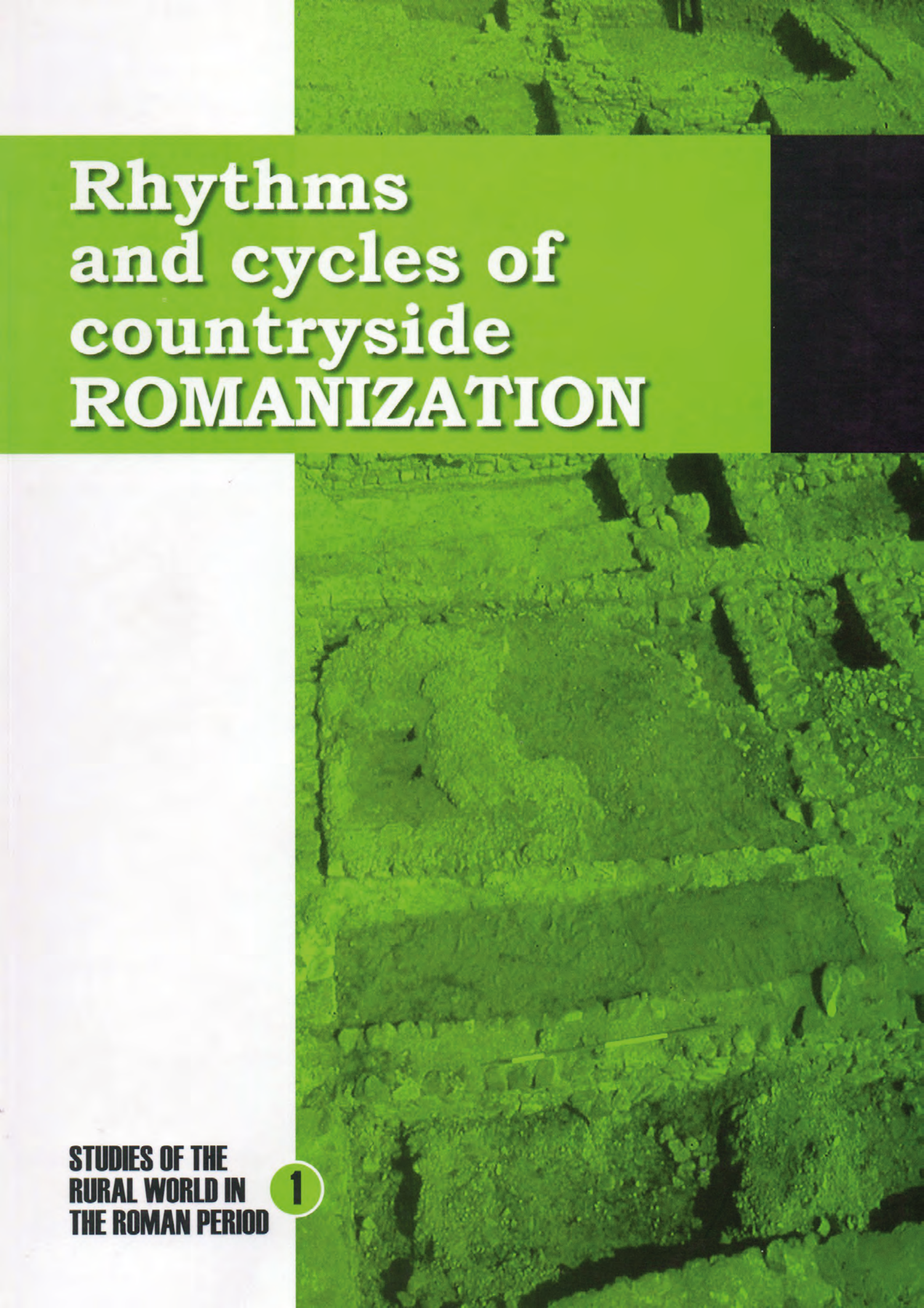

An aerial photograph of an archaeological site, likely Roman, showing a grid of stone foundations and walls. The site is covered in low-lying vegetation, and the layout suggests a planned urban or military installation. The image is used as a background for the book cover.

Rhythms and cycles of countryside ROMANIZATION

**STUDIES OF THE
RURAL WORLD IN
THE ROMAN PERIOD**

1

Pautes i evolució del poblament rural a les comarques interiors de Girona

Pere Castanyer, Joaquim Tremoleda, Rafael Dehesa i Iolanda Puigdevall
Grup de Recerca Arqueològica del Pla de l'Estany

En el present article pretenem fer un repàs a l'evolució de l'ocupació romana del territori que, geogràficament, correspon sobretot a l'actual comarca del Pla de l'Estany. L'àmbit de treball s'estén, però, per la banda nord, fins a la zona de Besalú i el riu Fluvià, és a dir, a la comarca de la Garrotxa mentre que, per la banda sud, el límit serà el pla a l'entorn de l'antiga *Gerunda* romana, atès que aquesta ciutat era el referent urbà més pròxim i important.

D'entrada, hem d'advertir que el coneixement d'aquesta àrea d'estudi és força desigual, no tant per les seves particulars característiques geogràfiques com pel fet que l'activitat arqueològica s'ha centrat més en unes zones que en altres. Comptem, d'una banda, amb un nombre considerable de notícies sobre troballes de materials i objectes recollits al llarg de molts anys, alguns dipositats als museus o d'altres referits en publicacions de caràcter local. La major part d'aquestes informacions es troben recollides en la *Carta Arqueològica de les comarques de Girona* (Nolla/Casas 1984) on, a més de l'inventari detallat de jaciments, es tracen també les pautes principals de l'evolució del poblament d'època romana. Amb posterioritat a la seva edició s'han realitzat, per part del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, noves cartes arqueològiques d'algunes comarques que ens ajudaran a completar els diversos mapes de distribució.

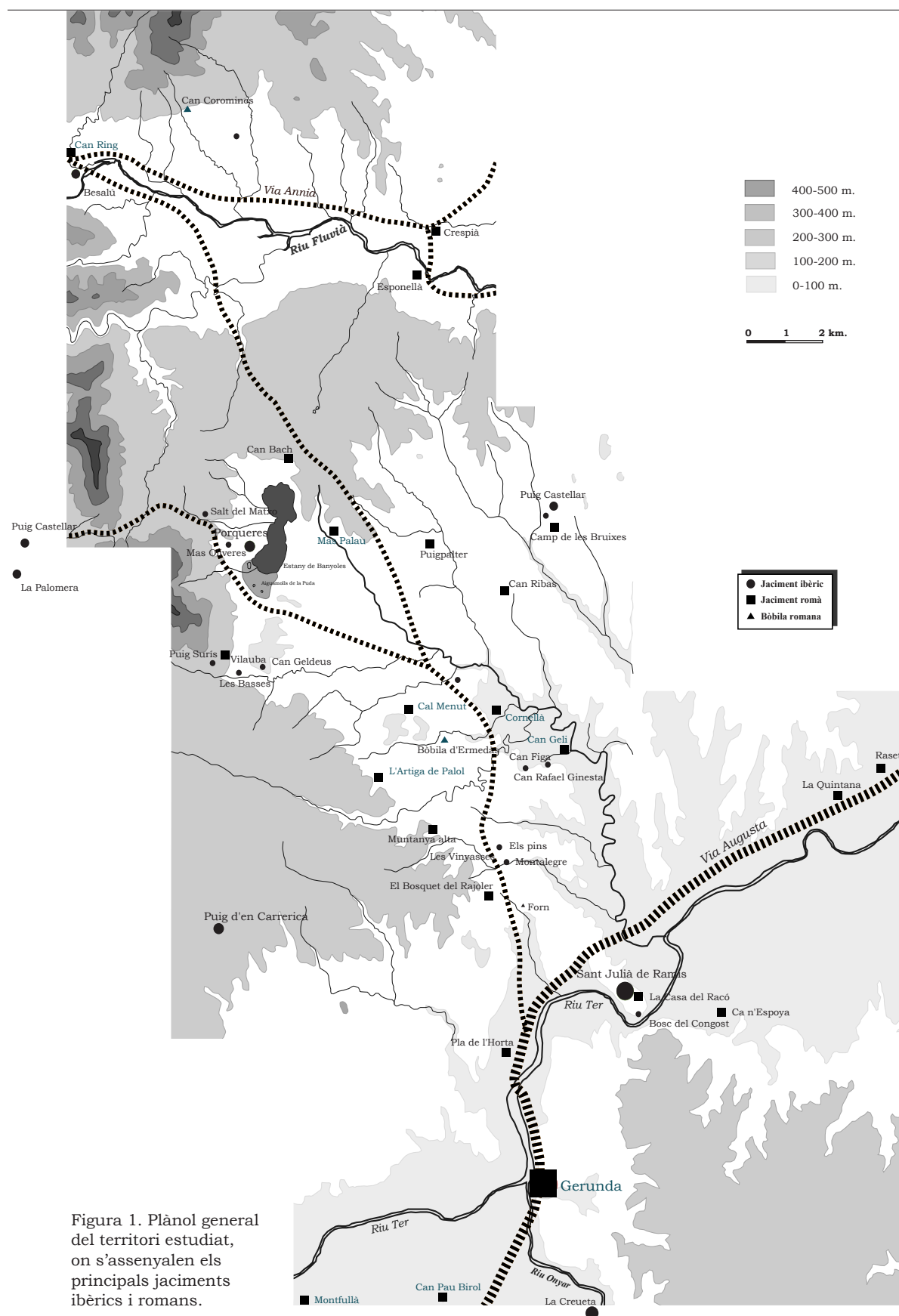
Més consistents són les dades proporcionades per les diferents excavacions arqueològiques, ja sigui de projectes de recerca amb certa continuïtat o d'excavacions d'urgència. Per raons de coneixença directa, desenvoluparem de forma més detallada els treballs realitzats a la vil·la de Vilauba (Pla de l'Estany) i al seu entorn. Una de les prioritats d'aquest projecte ha estat, des dels seus inicis, intentar contextualitzar la seqüència obtinguda dins un marc històrico-geogràfic més ampli (Castanyer/Tremoleda 1999, 31-34). La voluntat d'estudiar aquest jaciment dins d'un marc microregional es va materialitzar en diverses campanyes de prospecció encaminades, primer, a conèixer la vall on se situava la vil·la i, més endavant, a confeccionar una carta més detallada dels jaciments d'època romana de la comarca (Jones *et al.* 1984, 460-464; Tremoleda/Roure/Castanyer 1987, 121-145; Castanyer/Tremoleda 1991, 87-91). Aquesta vocació territorial s'ha intentat mantenir,

malgrat les limitacions pressupostàries, també els darrers anys, quan s'ha començat a intervenir arqueològicament en alguns dels jaciments localitzats anys abans gràcies a la prospecció arqueològica (Castanyer *et al.* 2000 b, 339-340). En són una prova els treballs efectuats d'ençà l'any 1999 a la bòbila romana d'Ermedàs (Castanyer *et al.* 2000 a, 132-135; Tremoleda *et al.* 2002, 179-183; 2004, 223-234). El nostre propòsit és anar configurant una carta del poblament rural més exhaustiva, mitjançant la qual poder establir les diferents categories dels jaciments (vil·les, granges, annexos agrícoles, terrisseries, etc.), la seva evolució i característiques (cronologia, fases, extensió, etc.). La intervenció directa en alguns d'aquests jaciments localitzats amb la prospecció ha de permetre superar l'estudi tradicional del poblament del territori, basat principalment a determinar en el temps els fenòmens de creixement, estabilitat o regressió en funció del nombre d'estacions atribuïdes als respectius períodes que formen la seqüència de la romanització del camp.

Els anys 90, la realització d'un projecte comú entre diversos investigadors que treballaven sobre el món rural de les comarques gironines va permetre actuar en alguns jaciments situats a la part nord de l'àrea geogràfica que ara ens ocupa, com el forn romà de can Coromines, situat a Maià de Montcal (Casas *et al.* 1996, 178-187), i també la vil·la de la Font del Vilar, a Avinyonet de Puigventós, ja a l'Empordà (Casas *et al.* 1995 a; 1993, 341-372; 1995 b).

Notables són també les dades aplegades per les excavacions de salvament o programades en el pla de Girona. Destacarem els treballs efectuats a l'entorn de la muntanya de Sant Julià de Ramis, primer com a resultat de les intervencions motivades per la construcció de la variant de Girona i, després, de les campanyes sistemàtiques realitzades en el marc d'un ambiciós projecte centrat en l'*oppidum* ibèric emplaçat en aquesta mateixa muntanya (Burch *et al.* 1992, 60-70; Agustí/Burch/Merino, ed. 1995; Burch *et al.* 2001). El balanç de la recerca sobre les vil·les rurals és més modest, i inclou diversos treballs, alguns amb dades més noves, i d'altres que són una revisió de descobertes més antigues (vil·la de Montfullà: Nieto/Puig/Merino 1989, 93-101; Nolla *et al.* 2003; vil·la de Vilablareix: Alberch/Burch 1989, 87-91, vil·la de can Pau Birol: Nolla *et al.* 1993).

En resum, la desigualtat de la informació avui disponible, amb jaciments excavats en profunditat i d'altres amb un coneixement molt més superficial, que proporcionen una documentació irregular i desigual, obliga a ser prudents a l'hora de plantejar les pautes i els ritmes generals del poblament rural. Malgrat això, pensem que és possible aportar algunes reflexions a considerar en les futures recerques. Per fer-ho, analitzarem l'evolució d'aquest territori d'ençà el començament de la dominació romana fins a l'antiguitat tardana. Es tracta d'un període amplíssim i que arrenca amb una primera etapa, els segles II-I aC, encara confusa pel que fa a la interpretació del registre arqueològic. El procés de romanització del camp es fa més evident i palpable a partir del segle I dC, amb un increment màxim del poblament rural entre la segona meitat d'aquest segle i els inicis del segle II dC, que correspon al darrer moment de creació de vil·les. Tot i que constatem que hi ha una notable continuïtat en molts jaciments, sovint amb més de quatre segles d'ocupació continuada, s'intueix un decreixement a partir del baix imperi, amb una inflexió cada vegada més clara a partir de la primera meitat del segle V dC. Malgrat que les pautes i els ritmes del poblament rural han estat esbossades ja en treballs anteriors (Nolla/Casas 1984, 21-29; Nolla *et al.* 1995 a, 26-27) creiem que els avenços realitzats els darrers anys fan possible oferir ara una seqüència més àmplia i detallada.

Els segles II-I aC.

Com ja és sabut, aquests segles corresponen a l'inici efectiu de la conquesta i a la posterior dominació romana. És, com veurem tot seguit, una etapa de canvi en relació als esquemes i patrons de poblament que havien caracteritzat el territori amb anterioritat a l'entrada en escena del romans. El rebuig frontal que generen els nouvinguts deriva en un enfrontament bèl·lic i en la posterior arribada de M. Porci Cató l'any 195 aC a Empúries, que esclafa ràpidament la revolta dels ibers de la zona. Les conseqüències d'aquest succés són, pel que fa al poblament indígena, igualment conegudes, i comporten, per citar només aquelles més notòries, l'abandonament sobtat d'alguns poblats ibèrics, d'entre els quals destacarem el d'Ullastret. No obstant aquests fets, prou traumàtics, tot sembla indicar que l'estructura i organització del territori es va mantenir, en essència, sense alteracions gaire profundes, i que fou la zona de la costa la que va patir probablement més l'embranchida romana, de tal manera que a l'interior la majoria d'*oppida* es van mantenir ocupats fins a les primeries del segle I aC, i alguns fins força temps més tard.

A l'àmbit de treball del qual ara ens ocupem, ens hem de referir als resultats aconseguits per l'equip de la UdG al poblat de Sant Julià de Ramis, que demostren que el segle II aC és, dins la seqüència general del jaciment, una etapa d'una certa eferescència urbana, amb reformes i modificacions del sistema defensiu i, sobretot, amb obres de gran envergadura a la part central de l'*oppidum*. La troballa de diversos elements arquitectònics que corresponen a un temple de tipus romà emplaçat a la part més enlairada, que va comportar també la construcció de diversos murs de contenció, així ho demostren (Burch *et al.* 2001, 98-108). Un procés similar sembla que es detecta també en altres poblats propers. En efecte, a mas Castell, a Porqueres, situat al costat de l'estany de Banyoles, és també segura la construcció d'un temple de tipus romà, del qual s'han pogut identificar diversos elements, com una base àtica, fragments de fust i capitells de tipus toscà, aprofitats en les construccions religioses posteriors i el cementiri adjacent (Burch *et al.* 1999, 122-123, figs. 8-9). El temple estava emplaçat a la part més enlairada i visible del poblat, dominant així també l'estany i les terres que s'estenien al seu voltant. La troballa d'un bloc de pedra treballat, corresponent a una motllura de la base d'un podi, una *kyma reversa*, enmig dels nivells baiximperial de la vil·la romana de Vilauba (Camós), que no imaginem que pugui correspondre a cap construcció relacionada amb la vil·la, podria ajudar a completar hipotèticament l'alçat d'aquest temple, situat a només tres quilòmetres de distància del jaciment (Castanyer/Tremoleda 2000, 130). La cronologia d'aquesta peça, d'un perfil i característiques semblants als exemplars procedents del podi del temple principal del fòrum romà d'Empúries o el de l'anomenat temple de Serapis del sector meridional de la Neàpolis emporitana (Aquilué *et al.* 1984, 54, figs. 15 i 19; Sanmartí/Castanyer/Tremoleda 1990, 127, fig. 41, 3;), s'avé amb la data tardorepublicana proposada per al temple de Porqueres. Tanmateix, la seva aparició en un context tan tardà podria confirmar l'espoli que va patir aquesta edificació en un moment imprecís, entre els segles IV-V dC, confirmant així la cronologia proposada per a l'abandonament definitiu d'aquest nucli habitat i la seva transformació en cementiri i, al cap de poc temps, en un important espai de culte i enterrament cristià (Burch *et al.* 1999, 122-124). La presència d'aquest element arquitectònic a Vilauba, que va aparèixer juntament amb un petit fragment d'inscripció, permet replantejar també la troballa d'altres elements epigràfics recuperats en campanyes anteriors, com la làpida dedicada a Germànic (Castanyer/Tremoleda 1999, 96-98) que, semblantment, podria venir també del desmantellament d'alguns edificis o espais públics del nucli de Porqueres.

La vitalitat constructiva que mostren alguns poblats a partir del segle II

aC demostra que, en aparença, es mantenen encara com a element de referència territorial, tot i que el control fiscal i militar sigui ja plenament romà. L'edificació de temples de tipus romà, dels quals no coneixem encara l'advocació, es pot interpretar com un símptoma d'aquesta tutela romana i, alhora, qui sap si també com una demostració de la voluntat d'adaptació i assimilació de les elits indígenes dins la nova realitat econòmica i social que es començava a configurar. Per a nosaltres, les restes aparegudes l'any 1997 en el subsòl de l'església parroquial de Sant Aniol de Finestres (Garrotxa) reforcen la importància de la religió com a factor d'integració durant aquesta etapa primerenca de la romanització del territori. Es tracta d'un mosaic d'*opus signinum* amb una decoració de tesselles blanques irregulars que s'interpreta com l'evidència d'un possible santuari del culte a les aigües o nimfeu, probablement de tradició indígena, que s'hauria reformat i hauria continuat en ús durant els segles II-I aC (Esteba 1998, 157-191). Una ara votiva procedent de la muntanya de Sant Benet, a prop del santuari del coll de Susqueda, en el context d'un temple rural, mostra un altre cas en què la *interpretatio romana* ha incorporat una divinitat indígena. Segons la inscripció, *Campanus* i *Maximus* dediquen aquest altar al déu *Seitundus* (IRC III, núm. 10).

El poblament rural d'aquest moment ens ofereix altres arguments que conviden a la reflexió. El primer és l'increment notable del nombre d'hàbitats rurals durant el segle II aC, i possiblement també durant la primera meitat del segle I aC. Els patrons d'assentament d'aquests jaciments sembla que són diversos, car trobem estacions emplaçades en zones més emboscades, al peu dels turons o al mig de la plana. Les prospeccions realitzades a l'entorn de Vilauba posen de manifest que amb anterioritat a la construcció de la vil·la romana hi havia en aquesta àrea una ocupació prou intensa (Castanyer/Tremoleda 2000, 179-183), tal com demostren els jaciments de puig Surís, can Geldeus, o del Salt del Matxo. En vista dels elements ceràmics recuperats, majoritàriament fragments de terrissa comuna ibèrica, grisa de la costa catalana i àmfores itàliques, la seva cronologia és coincident amb els marges proposats més amunt. El poc coneixement que avui tenim d'aquests jaciments fa pensar en hàbitats força modestos, amb edificacions senzilles i de poca superfície, a les quals es poden associar algunes instal·lacions d'ús agrícola. (Casas *et al.* 1995 a, 34-36). La naturalesa i les característiques d'aquest tipus d'establiments, així com també els patrons d'assentament, fan pensar en petites estacions indígenes, el sorgiment de les quals s'explica, com a mínim en bona part, per la progressiva pèrdua del paper articulador del poblat a partir de la conquesta romana.

La capacitat productiva d'aquests establiments devia ser força modesta i de caire familiar. L'emplaçament de determinats jaciments en zones enturonades o emboscades fa pensar en l'aprofitament de zones marginals, potser desocupades fins llavors. L'economia agrícola ibèrica, basada en el conreu de cereals, sembla que es manté sense canvis notables al llarg del segle II i probablement també fins ben entrat el segle següent. En són una bona prova els nombrosos camps de sitges localitzats arreu del territori, alguns vinculats directament als poblats (El Bosc del Congost/Sant Julià de Ramis o Porqueres) (Burch *et al.* 1995 b, 71-84; Burch 2000, 144-145) i d'altres, escampats arreu (Cornellà del Terri, Pujals dels Pagesos, Cervià de Ter, etc.) (Tremoleda/Roure/Castanyer 1987, 127-130 i figs. 5-7; Castanyer/Roure/Tremoleda 1987, 187-194; Burch 2000, 144-145). El procés d'obliteració de sitges que es detecta al llarg del segle II i, especialment, al tombant dels segles II-I aC (Burch 1996, 207-216) no implica necessàriament un canvi en la producció agrícola. En aquest sentit, la identificació d'un important camp de sitges a l'àrea central de la ciutat romana d'Empúries, contemporani a la fundació de la ciutat a inici del segle I aC, suggereix que a partir d'aquest

moment la concentració i el control de la producció es fa en aquests nous centres urbans (Aquilué *et al.* 2002, 34-36).

El segle II aC i la primera meitat del segle I aC es poden considerar, per tant, com una etapa de transició que es caracteritza per un domini romà limitat als àmbits fiscal i militar i que manté encara relativament intacta l'estructura del poblament. Les reformes que es constaten en molts poblats, així com també l'increment del poblament rural aïllat al qual ens acabem de referir, són els primers símptomes dels canvis que es manifesten de forma més clara al llarg del segle I aC. A partir d'aquest moment, la fundació de ciutats romanes, com *Gerunda* o *Empúries*, paral·lela a l'abandonament definitiu d'alguns poblats com per exemple Sant Julià de Ramis, esvaeix qualsevol dubte en relació a la irreversible transformació del territori.

Tanmateix, cal reconèixer que els canvis a l'àmbit rural durant el segle I aC són encara poc clars i que, malauradament, les novetats aportades per l'arqueologia són encara poc significatives. La qüestió relativa a l'abandonament definitiu de la major part dels camps de sitges no es pot interpretar, tal com ja hem apuntat més amunt, com una simple conseqüència del pas a noves formes d'ocupació i explotació del territori plenament romanes. Malgrat que a la zona interior de Girona la major part de les vil·les conegudes tenen un origen tardorepublicà, el cert és que fins ara no disposem encara de plantes comprensibles d'estructures corresponents a aquestes fases inicials. Els exemples són recurrents: la Quintana (Cervià de Ter), Pla de l'Horta, Vilauba (Camós) o la Font del Vilar (Avinyonet de Puigventós), per citar només alguns dels més representatius. L'ocupació d'aquests jaciments a partir de la primera meitat del segle I aC és segura, tal com demostren els conjunts ceràmics dels nivells inferiors. En alguns casos, com a la Quintana, corresponen als estrats de farciment de sitges (Castanyer/Roure/Tremoleda 1987, 187-194), mentre que en d'altres, a Vilauba o Pla de l'Horta, l'associació amb restes d'estructures és menys clara (Castanyer/Tremoleda 1999, 43-51; Nolla 1983, 111-130). Pel que fa a la qüestió de l'origen de moltes vil·les, la diferència amb el registre arqueològic de la zona de la costa és significativa. Les evidències d'època republicana

Figura 2. Fotografia aèria de la vil·la romana de Vilauba.

de Tolegassos (Casas/Soler 2003, 49-51) o la fase inicial de la vil·la de mas Gusó, datada al tombant del segle II-I aC i amb estructures que mostren una edificació regular organitzada entorn d'un pati interior, no ofereixen dubtes sobre la precoç implantació de les noves formes romanes en aquest sector del territori (Casas/Soler 2004, 141-174).

A diferència de l'entorn costaner, a l'interior la migradesa de les dades disponibles condiciona la interpretació arqueològica d'aquestes *facies* inicials, atès que és pràcticament impossible definir la naturalesa, romana o indígena, d'aquests primers establiments. La continuïtat d'ocupació que hi ha en molts dels jaciments, des de l'època tardorepublicana fins al baix imperi, podria ser un argument a favor d'una implantació plenament romana a partir de la primera meitat del segle I aC, encara que tampoc podem descartar la possibilitat que la vil·la se superposés a un primer establiment indígena. Només en alguns casos l'atribució ibèrica sembla segura, com ara a la casa del Racó, situada al vessant del turó de Sant Julià de Ramis, a poca distància del poblat. Les excavacions d'urgència realitzades els anys 1991 i 1992 amb motiu de les obres de la variant de Girona van permetre excavar la pràctica totalitat de les restes d'aquest petit hàbitat rural (Burch *et al.* 1995, 98-102). De la fase 1, que és la més antiga, en queden uns murs de pedra seca que, segons els materials ceràmics apareguts per sota del paviment, tenen una cronologia del primer quart del segle I aC. La coincidència amb la data d'abandonament final del poblat, el patró d'assentament i també les característiques d'aquesta casa, van permetre als seus excavadors interpretar-la com un hàbitat ibèric, però que va funcionar dins d'una estructura social i econòmica plenament romanes.

Per ara, doncs, i considerant les poques dades de què disposem, la hipòtesi que ens sembla més probable per interpretar el registre arqueològic de bona part del segle I aC és acceptar la coexistència d'hàbitats rurals de tipus indígena amb d'altres de tipus romà. Aquests darrers representen, quant a l'estructura del camp, el model emergent que amb el transcurs del temps s'acabarà imposant, comportant així la total desaparició dels primers, el nombre dels quals havia augmentat, curiosament, de forma espectacular just després de l'inici del domini romà.

Els segles I-III dC.

El panorama arqueològic és molt més clar a partir del segle I dC, data a la qual corresponen moltes de les vil·les que coneixem al nostre àmbit d'estudi. El període que abraça del canvi d'era al segle II o inici del segle III dC s'ha de considerar, si prenem com a referència el nombre de jaciments ocupats, com l'etapa de plena consolidació i, probablement, també de màxima expansió del model "romà". A diferència de l'etapa republicana, l'hàbitat rural està totalment monopolitzat per les *villae*, amb les seves corresponents instal·lacions secundàries i annexes. El patró d'assentament és, llevat de comptades excepcions, força homogeni, i contemplava, a més dels factors "naturals" particulars (riquesa del sòl, climatologia, etc.), altres elements geogràfics que condicionaven la rendibilitat econòmica del *fundus* (proximitat a vies de comunicació, mercats, etc.).

El mapa de distribució de les vil·les d'aquest període confirma la preferència per les zones ben comunicades i les més properes als nuclis urbans. Trobem, doncs, un primer grup de jaciments situats a les planes properes a la via principal, la via Augusta, en el seu tram nord (Raset i la Quintana) i també sud (Vilablareix, Montfullà, etc.). Aquesta pauta es manté igualment en els camins o ramals secundaris, com ara els que enllaçaven la via Augusta amb les terres de més a l'interior, com el pla de Cornellà, Banyoles o de Martís, on trobem vil·les o establiments que van seguint l'antiga xarxa de camins (Can Geli a Santa Llogaia, la bòbila d'Ermedàs a Cornellà, Cal

Menut a Cornellà, Vilauba a Camós, Can Bach a Usall, etc.). El darrer grup està format per aquells jaciments pròxims als nuclis urbans més significatius, com *Gerunda*, a l'entorn del qual trobem diversos exemples de vil·les suburbanes, com la del Pla de l'Horta i la de Can Pau Birol.

La disponibilitat de terres aptes per al conreu i de recursos naturals, com l'aigua o la fusta, són criteris determinants a l'hora d'estudiar la distribució del poblament. Hom prefereix lògicament els sòls més rics, especialment les terrasses fluvials, de relleu més aviat pla, al peu de petites elevacions i pròximes als cursos d'aigua. L'emplaçament geogràfic, ja sigui particular o general, pot servir d'ajuda per valorar la vocació productiva de les vil·les i, per tant, també per determinar el seu paper dins un sistema econòmic més ampli.

L'escàs nombre de jaciments excavats de forma prou completa ens impedeix fer un estudi dels tipus o models constructius i, en conseqüència, determinar quines són les pautes generals o, cas d'existir, les adaptacions més específiques. Malgrat la diversitat de solucions existents, hom constata que la majoria de les vil·les s'organitzaven al voltant d'un pati obert, que feia d'eix vertebrador dels àmbits de l'edificació i, sovint, també de les diferents activitats i usos que s'hi realitzaven (Casas *et al.* 1995 a, 43-58). La riquesa i luxe de la construcció no sembla que sigui tampoc exclusiva de les vil·les suburbanes de l'entorn de *Gerunda*, amb àrees residencials pavimentades amb sengles mosaics (Nolla *et al.* 1993).

Una vegada més, l'estudi de les dinàmiques d'ocupació del territori entorn de Vilauba (Camós) permet exemplificar la majoria de les pautes que acabem d'apuntar. Aquí, l'abandonament dels petits hàbitats rurals d'època tardorepublicana documentats a la zona, alguns dels quals ens atrevim a definir com a clarament ibèrics, coincideix cronològicament amb el desenvolupament de la primera edificació de la qual coneixem relativament bé la seva planta. El patró d'assentament de la vil·la repeteix la majoria dels preceptes suara citats: situada enmig d'una àmplia plana agrícola, al peu de la serra de Sant Patllari i en una posició lleugerament predominant, a poca distància del torrent Matamors, ben comunicada mercès a la via que vorejava pel sud l'estany i els aiguamolls i que conduïa cap a *Gerunda*, etc. (Castanyer/Tremoleda 1999, 31-34).

Coneixem també en detall l'evolució estructural de l'edificació central de la vil·la. Les excavacions efectuades fins l'any 2003 han permès establir la seqüència evolutiva completa d'aquest nucli residencial d'ençà el segle I fins a les acaballes del segle III dC, confirmant així algunes de les hipòtesis només apuntades en la darrera monografia del jaciment (Castanyer/Tremoleda 1999, 99). Ara sabem que l'esquema de tres ales disposades en forma d'U, que caracteritza l'edificació just abans de l'incendi de la fi del segle III dC, és el resultat de dues ampliacions consecutives i no pas d'un projecte unitari i temporalment coetani (Castanyer *et al.* 2004, 223-228).

De bon començament, la vil·la s'organitzava entorn d'un petit pati central, delimitat a la banda nord per un bloc residencial que ocupa un gran rectangle d'uns 25 metres de llarg per 9 metres d'amplada, dividit longitudinalment per un mur que separava el conjunt d'habitacions arrencades de la part posterior, de la galeria frontal. Hom calcula que aquesta part destinada a habitatge tenia un total de set àmbits, cinc a la banda nord i dos més als extrems de la galeria/corredor. Al voltant del pati s'hi distribuïen altres dependències de difícil interpretació funcional a causa de les reformes i ampliacions successives que va patir aquesta part del nucli original i que va comportar la seva destrucció pràcticament total. La hipòtesi més versemblant és considerar que aquest primer establiment, de dimensions encara modestes, tenia una part destinada a habitatge (galeria nord) i altres espais vinculats a l'explotació agropecuària que, justament, quedaren afectats per

les ampliacions posteriors.

La primera reforma, efectuada ja en el segle II dC, es va materialitzar amb la construcció d'un nou braç residencial que delimitava per la banda oest l'antic pati, mantenint el mateix esquema i disposició que el sector nord, és a dir, amb una galeria/corredor frontal i amb una bateria d'habitacions al darrera (Castanyer/Tremoleda 1996, 205-213). Aproximadament a la part central del corredor es va disposar la porta principal d'accés a l'habitatge, flanquejada igualment per dos pilars. Les dimensions d'aquesta ala oest són d'aproximadament uns 20 metres de longitud per uns 7,5 metres d'amplada. L'existència d'uns petits basaments fets amb pedra i recoberts per una capa d'argila endurida i recremada a l'interior de dues habitacions, que corresponen a uns petits brasers per escalfar l'ambient, juntament amb les reduïdes dimensions d'aquests espais, fan pensar que, probablement, feien la funció de *cubicula* o dormitoris (Castanyer/Tremoleda 1999, 77-84).

El darrer afegitó a aquest nucli residencial, descobert més recentment, correspon al braç sud que, tot i l'aparença constructiva similar a les altres dues ales de l'edificació, formava un conjunt independent. En aquest cas el corredor frontal articulava únicament tres habitacions, una de les quals es pot interpretar, a partir de la presència d'un petit braser situat a tocar la porta d'entrada, també com un *cubiculum*. A través de la nova galeria frontal, d'uns 12 metres de longitud i amb quatre pilars, s'accedia a l'àrea termal de la vil·la, situada a l'extrem est i avui a sota de la carretera actual que divideix en dos sectors el jaciment (Castanyer *et al.* 2004, 226). La primera campanya d'excavacions de Vilauba, l'any 1978, i a l'altra banda d'aquest camí, va servir per descobrir la zona de servei on se situava el forn i la caldera dels banys (Nolla/Tarrús/Chinchilla 1985, 49-97; Castanyer/Tremoleda 1999, 87-93). Hipotèticament, hom pot imaginar que una de les raons que motivaren l'edificació d'aquest braç meridional fou justament la voluntat d'incorporar al primitiu conjunt residencial aquest nou element de luxe i confort, seguint així també les pautes que detectem en d'altres vil·les del territori (Casas *et al.* 1995 a, p. 82).

Cal suposar que la vitalitat constructiva que

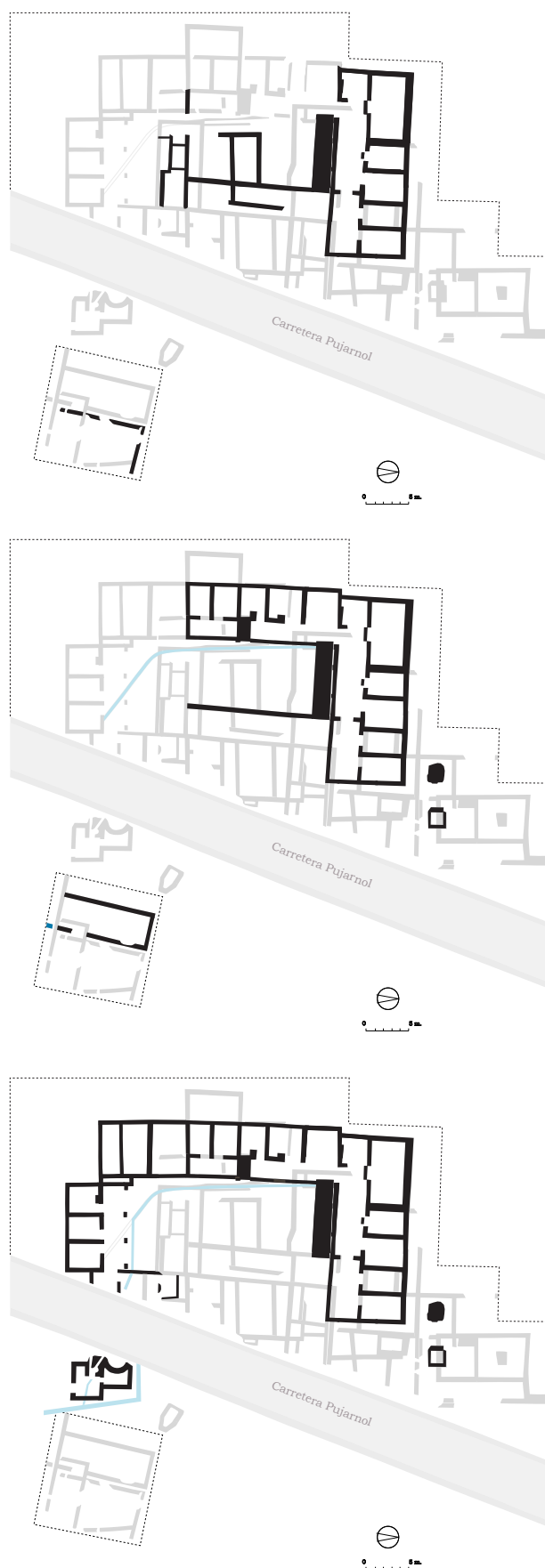

Figura 3. Evolució general del nucli residencial de la vil·la de Vilauba entre els segles I-III dC.

documentem a l'àrea residencial de Vilauba, amb successives ampliacions de la superfície destinada a aquesta funció, devia correspondre a la bona marxa de l'economia de la vil·la. L'estructura força compacta del nucli residencial ens fa pensar que, com a mínim durant la seva configuració final al segle III dC, les restes productives es trobaven distribuïdes al voltant de l'habitatge, tot respectant la posició dominant d'aquest.

L'emplaçament de Vilauba, gairebé al centre d'una petita vall delimitada per diverses elevacions muntanyoses, juntament amb el fet que les prospeccions arqueològiques conclouen que aquest era l'únic establiment ocupat a partir del segle I dC, ens permet fer-nos tenir una idea aproximada de l'extensió agrícola mínima que conformava el seu *fundus*. La nostra hipòtesi parteix de la base que el domini agrícola s'estenia, per la banda nord, pràcticament fins a l'antiga via que vorejava els aiguamolls de l'entorn de l'estany, mentre que per la banda sud el límit seria el torrent Matamors. Els turons i serres que defineixen la plana pels altres dos costats completen el perfil de l'àrea cultivable, que tindria una longitud d'entre 1 i 1,7 km i una amplada de 0,5 km, és a dir, que la superfície agrícola teòrica oscil·laria entre un mínim de 50 i un màxim de 85 hectàrees. Tot i que una de les prioritats de la recerca futura és l'excavació de les estructures productives pertanyents a les diferents fases de la vil·la altimperial, les anàlisis carpològiques, antracològiques i de fauna ens proporcionen algunes dades relatives a l'economia del *fundus*. Malgrat que el conreu de la vinya és segur, tal com demostren les restes carpològiques de *vitis vinifera* recuperades en els contextos altimperials de Vilauba corresponents a restes del most premsat (Buxó 1999, 370) resulta impossible determinar el seu pes dins l'economia de la vil·la, i per fer-ho caldrà esperar a conèixer amb més detall les instal·lacions agrícoles (premses, cellers, etc.). Les poques restes carpològiques recuperades en els estrats associats a les dependències del nucli residencial de Vilauba durant l'etapa altimperial, de vinya, olivera i blat, no són suficients per determinar el predomini d'un cultiu en detriment dels altres. Pel que fa a la cabana ramadera, destaca, si prenem com a element de referència el nombre màxim d'individus, l'equilibri que hi ha entre els suïds i els ovicaprins, essencialment ovelles, seguits a una distància considerable pels bovins (Molist 1999, 354-355). L'anàlisi arqueozoològica de les restes de fauna corresponents a les campanyes més recents, a través de les quals hem pogut establir la seqüència relativa a les successives ampliacions de l'edifici residencial, permeten ara matisar les conclusions d'aquell primer estudi, centrat únicament en els estrats corresponents a l'edificació del segle III dC. Així, pel que fa als segles I i II dC, observem que les principals espècies subministradores de carn són els bovins i els ovicaprins. Aquest nou estudi confirma que les preferències alimentàries durant el segle III es decanten, tal com ja s'avançava en el treball citat de l'any 1999, pels suïds i els ovicaprins, i que en aquest segle el pes de la cacera, centrada sobretot en els cérvols, cabirols i porcs senglars, és considerablement més important. De retruc, els canvis en les pautes alimentàries corresponents a la fi de l'etapa altimperial, que mostren també un augment relatiu del consum de mol·luscs marins, principalment ostres, podrien indicar una evolució dels costums i de la forma de viure a la vil·la. Aquesta transformació es manifesta també en unes noves pautes arquitectòniques encaminades a fer més confortable la vida al camp que, seguint amb l'exemple de Vilauba, comporten la reforma o ampliació de l'àrea d'estatge i la inclusió d'un petit conjunt termal.

Malgrat que fins avui la referència més ferma per plantejar les pautes sobre l'evolució de les vil·les en aquest territori concret és la seqüència de Vilauba, les intervencions arqueològiques realitzades en el marc del mateix projecte de recerca els darrers anys comencen a aportar els arguments necessaris per contrastar les premisses proposades. Especialment interessants són els treballs efectuats a la bòbila romana d'Ermedàs, al terme municipal de

Cornellà de Terri i aproximadament a mig camí entre *Gerunda* i Vilauba (Tremoleda, Roure, Castanyer 1987, 126-130, figs. 5-7; Casas *et al.* 1990, 69; 1994, 104-106, fig. 4, 2-21; Tremoleda 1994, 79). L'emplaçament topogràfic d'aquest centre artesanal s'explica per l'abundància dels elements bàsics que eren necessaris en una indústria d'aquesta mena. Es tracta d'una fondalada reblerta amb un potentíssim dipòsit d'argila produït per l'erosió de les dues bandes elevades que la delimiten a nord i a sud, que proporcionava la matèria primera utilitzada per a l'elaboració de ceràmica. L'abundància de fonts d'aigua dolça i finalment, l'existència d'una potent zona boscosa en aquest entorn permetia igualment proveir-se de combustible per als forns. A més d'aquests factors naturals hem de considerar també que la terrisseria estava situada a tocar la via que unia *Gerunda* amb la zona de l'estany i les zones de més a l'interior del país.

Les excavacions sistemàtiques han deixat al descobert una superfície de gairebé 3.000 m² i han permès establir una seqüència estructurada en tres fases cronològiques successives. L'etapa més important és a la fase II, que correspon a una gran ampliació i sistematització de la bòbila. L'edificació s'organitzava en diferents cossos constructius disposats entorn d'un espai obert on s'ubiquen la majoria dels forns localitzats. La data inicial d'aquesta fase sembla que s'ha de situar cap a final del segle I dC, probablement en època flàvia, i perdura fins a la fi del segle II. La cronologia proposada mostra, doncs, una coincidència significativa amb les dates que coneixem de la primera edificació ben coneguda de Vilauba, i posa de manifest que és en aquest moment quan la transformació del territori és probablement més intensa. La seqüència d'Ermedàs es completa amb una tercera etapa a la qual pertanyen només unes poques restes d'estructures, més superficials i molt afectades pels treballs agrícoles moderns, la construcció de les quals va

Figura 4. Aspecte de l'excavació de la terrisseria romana d'Ermedàs després de la campanya de l'any 2000.

comportar l'obliteració de la major part de les instal·lacions productives de la fase anterior i que fa pensar en una possible continuïtat de l'activitat fins el segle III dC, tot i que es canvia l'orientació de l'edifici.

La producció d'aquest taller estava centrada en una àmplia gamma de productes ceràmics destinats a funcions diverses, com la vaixel·la i servei de taula (imitacions de ceràmica africana de cuina, t.s. hispànica, ceràmica comuna, etc.), *dolia* i àmfores (Dr. 2-4 i Dr. 28) per a l'envasat de productes agrícoles, així com també materials de rajoleria per a la construcció.

Més que les particularitats de la bòbila d'Ermedàs, ens interessa ara insistir en el paper d'aquest centre artesanal dins l'estudi de les dinàmiques d'ocupació d'aquest microterritori (Castanyer *et al.* 2005, 7-21). Les dimensions i característiques de la terrisseria fan pensar que la seva creació, i especialment la reforma, ampliació i sistematització de final del segle I dC respon a la necessitat de satisfer la demanda creixent d'un territori força ampli, que podria abastar des dels contorns de l'estany de Banyoles i el pla de Martís fins a la zona de Girona. La hipotètica "àrea de mercat" d'aquesta bòbila inclouria doncs les vil·les agrícoles i els petits nuclis urbans que configuraven l'essència de la retícula de poblament. La caracterització de la producció ceràmica del taller, juntament amb la identificació dels segells que servien per marcar alguns productes, com ara les teules, ens pot servir d'ajuda per delimitar el seu radi d'acció. De moment, només hem pogut relacionar amb la terrisseria el segell C·IVL·ATE o LAET (*Caius Iulius Ateius* o *Laetius*). Amb la primera lectura se n'han trobat cinc exemplars a Can Ring (Besalú) (Nolla/Casas 1984, lām. LXXI, 4) i un al cementiri tardoromà de Porqueres (Burch *et al.* 1999, fig. 65, 7). La procedència d'altres marques, com C·OBVLNI o L·CAMILLIUS, igualment presents en aquesta àrea, queda encara pendent de confirmar. Els fragments de teules amb la marca C·IVL·A trobats en els enderrocs de l'ala nord de la vil·la de Vilauba, encara que amb una cartel·la diferent a la localitzada a Ermedàs, podrien venir igualment de la mateixa terrisseria (Castanyer/Tremoleda 1999, lām. 62).

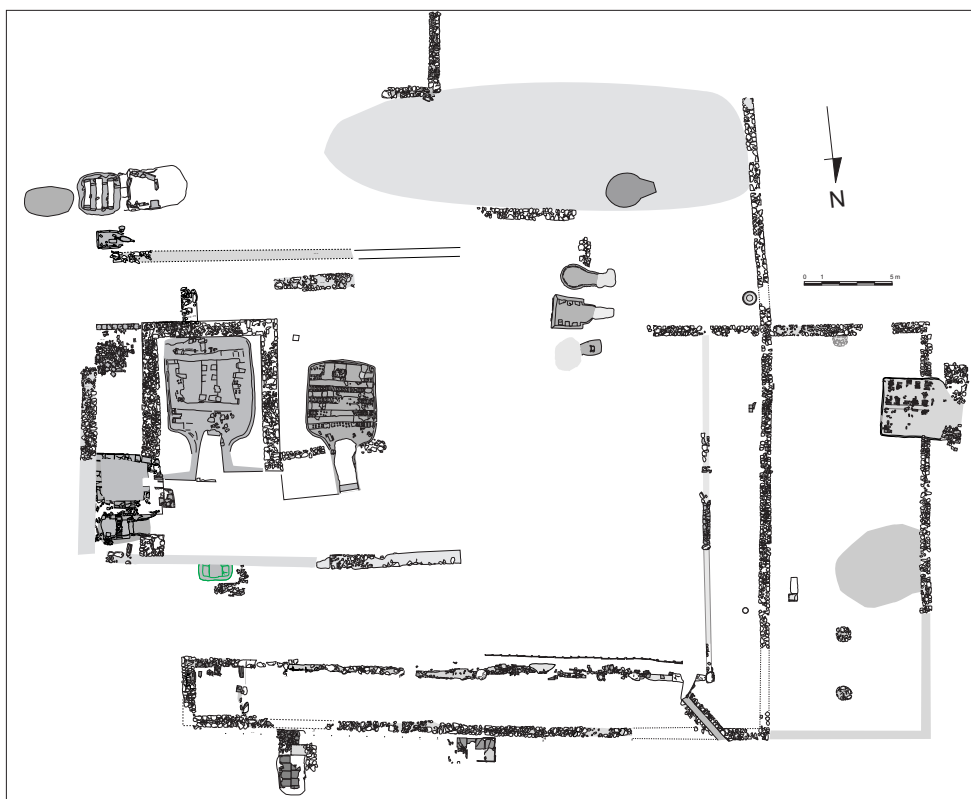

Figura 5. Planta general de la terrisseria romana d'Ermedàs.

Les cartes del poblament rural d'aquest microterritori posen de manifest que el moment de màxim apogeu de les vil·les correspon a l'etapa altimperial o, intentant afinar més, sobretot entre la segona meitat del segle I i el segle II dC. Els materials ceràmics recollits en superfície en alguns d'aquest jaciments així ho demostren. A més de Vilauba, coneixem doncs també altres vil·les escampades en un radi proper, com per exemple la de Can Geli, a Santa Llogaia de Terri, d'on provenen dos *dolia* sencers, un d'ells amb una marca incisa a la part superior. Esmentarem també les vil·les de Cal Menut, a Corts (Cornellà de Terri), la del Camp de les Bruixes (Castanyer/Tremoleda 1991, 231-232) i la del Bosquet del Rajoler (Riudellots de la Creu) (Nolla/Casas 1984, 191 i figs. LXVI-LXVII) ambdues amb uns importants conjunts de ceràmiques del segle II dC. La relació existent entre aquestes vil·les agrícoles i la terrisseria d'Ermedàs era, si fem cas de la coincidència cronològica, recíproca, en la mesura que les primeres necessitaven de l'altra i viceversa. Una bona part de la demanda devia ser la producció d'envasos amfòrics per guardar i comercialitzar els excedents agrícoles de les vil·les més properes. La fabricació d'àmfores del tipus Dr. 2-4 i Dr. 28 suggereix una producció vinícola que, malauradament, encara no podem valorar amb prou rigor, atès que no disposem de dades relatives a aquesta activitat en les vil·les d'aquest territori.

La seqüència evolutiva de la terrisseria d'Ermedàs i la de la vil·la de Vilauba mostren una semblança notable fins el segle II o els inicis del III dC, moment a partir del qual s'apunten unes divergències importants. Malgrat algunes reformes puntuals que puguin fer pensar en una continuïtat al llarg del segle III, l'activitat principal d'Ermedàs sembla que es comença a aturar abans. Tanmateix, és a final d'aquell segle que es produeix l'incendi de l'ala nord del nucli residencial de Vilauba (Castanyer/Tremoleda/Roure 1990, 157-191), que destrueix completament aquest sector de l'edificació i que obliga els seus habitants a iniciar una reforma en profunditat de la part principal de l'habitatge, però seguint uns paràmetres diferents als aplicats durant l'etapa altimperial (Castanyer/Tremoleda 1999, 112-115). No és el nostre propòsit analitzar ara les possibles lectures i interpretacions que es poden deduir d'aquests successos, sinó insistir només en el fet que el segle III dC marca una certa inflexió quant al poblament rural. Caldrà esperar, un cop més, a tenir més dades sobre l'evolució dels altres jaciments coneguts per determinar-ne l'abast real. Les valoracions cronològiques fetes a partir dels materials ceràmics recollits en superfície en jaciments, com el Camp de les Bruixes (Castanyer/Tremoleda 1991, 231-232, figs. 2-3), que aporten una datació que no sembla anar gaire més enllà del segle III dC, són només alguns dels indicadors que caldrà contrastar en futurs treballs d'excavació.

Malgrat que la informació referida a d'altres zones és considerablement més limitada, hom intueix una seqüència similar en l'evolució del poblament rural de l'àrea entorn del nucli de Besalú. Hom constata també aquí una relació directa entre la implantació de les vil·les i els possibles centres terrissers, com el de can Coromines, a Maià de Montcal. Els treballs arqueològics realitzats en aquest jaciment, encara que puntuals, deixaren al descobert un forn per a la fabricació de terrissa, i aplegaren algunes restes ceràmiques que permeten situar l'inici de l'activitat a partir de la segona meitat del segle I dC i que suposem que es va mantenir com a mínim al llarg de la centúria següent. Es tracta d'unes produccions locals de sigillata hispànica, algunes recremades i altres encara sense envernissar, que copien altres models fabricats en els grans tallers que hi havia en aquest moment al sud de la Gàl·lia, la fabricació de les quals depassa les possibilitats d'un forn domèstic (Casas *et al.* 1996, 178-187). L'existència d'aquesta bòbila obeeix, semblantment al que apuntàvem d'Ermedàs, a la demanda generada per les diverses vil·les escampades en aquest microterritori, com per exemple la de can

Ring, i pels nuclis de població més propers com Besalú. L'evolució d'aquesta vil·la, explorada parcialment l'any 1960, presenta algunes similituds amb la de Vilauba. L'ocupació de l'indret es remunta a l'època baix-republicana (ceràmica campaniana B, àmfores itàliques, engalba blanca, grisa de la costa catalana, etc.), i amb una sèrie de fases, ampliacions i reformes va durar fins el segle III dC. Segons els excavadors, l'abandó final venia marcat per un potent estrat d'incendi (Nolla/Casas 1984, 213-214).

El territori que formava les planes agrícoles a l'entorn de *Gerunda* segueix també unes pautes gairebé calcades a les del pla de Banyoles i de Besalú-Maià de Montcal. Deixant ara de banda els interrogants ja exposats sobre l'origen republicà de moltes de les vil·les, és evident que l'etapa de màxima efervescència constructiva correspon al segle I dC i, sobretot a partir del segle II dC, quan s'edifiquen molts àmbits dotats de luxe (Alberch/Burch 2002, 167-170). En un context altimperial hem de situar, per exemple, les termes de la Quintana (Cervià de Ter) o els paviments de mosaic que embellien algunes cambres i passadissos del sector residencial de la vil·la del pla de l'Horta (Sarrià de Ter). Al segle II dC es data el mosaic bicrom de la vil·la de Montfullà (Nolla *et al.* 2003, 19-26) i, ja en ple segle III, els coneguts paviments policroms de can Pau Birol, el de Bel·lerofont, el de Paris i Afrodita i el del circ (Nolla *et al.* 1993). Malgrat que l'embelliment d'aquestes vil·les al llarg dels segles II-III dC s'ha interpretat sovint com una conseqüència de l'adequació d'aquestes edificacions per a residència més o menys fixa de les elits municipals, no excloem tampoc que la bonança econòmica d'aquesta etapa sigui el motor d'aquests canvis, molts dels quals són també una reafirmació dels valors de "romanitat" intrínsecs a la pròpia vil·la.

Els segles IV-V dC.

Tot i que els possibles ajustaments del sistema pogessin afectar al llarg del segle III dC determinats establiments rurals, semblantment al que succeeix en el rerapaís d'Empúries, on algunes vil·les com Tolegassos o Mas Gusó s'abandonen (Casas/Soler 2003; 2004), la continuïtat en l'ocupació es manté encara en molts altres a partir del segle IV. No obstant això, l'estudi global de l'evolució del poblament durant el període baiximperial suggereix que és en aquesta època quan es produeixen alguns canvis i transformacions en el model que representava la vil·la.

El panorama arqueològic que correspon a l'etapa baiximperial a les comarques interiors de Girona és força més pobre que el de l'etapa precedent. El jaciment de referència per a l'àrea del pla de Banyoles és, una vegada més, Vilauba, on, després de la batzegada de les acaballes del segle III dC, es constata una reforma important en l'estructura de la vil·la. L'edificació s'organitza també a partir d'un pati central delimitat pràcticament pels quatre costats per diversos cossos edificats i, sovint, també separats. La seqüència estructural d'aquesta fase del jaciment no presenta canvis significatius en relació a la presentada en el darrer treball monogràfic (Castanyer/Tremoleda 1999, 119-147) i, per tant, no insistirem ara en la descripció de cadascuna de les parts que l'integraven. La nova disposició de la vil·la deixa entreveure, però, alguns canvis en relació als preceptes aplicats fins al segle III dC. Malgrat que el nostre coneixement sobre la funcionalitat dels espais és més limitat, la distinció entre la part residencial i les zones dedicades a les activitats productives és ara menys clara en comparació a l'esquema final de tres ales que configuraven el nucli principal de l'habitatge durant la fase anterior.

Les úniques novetats destacables que han proporcionat les darreres campanyes d'excavació de la zona sud del jaciment fan referència a l'existència d'un segon pati annex a l'edificació principal, amb un pou a la part central i que, si fem cas de la troballa de nombroses restes de cereals

recuperades en el seu nivell d'ús, podria tenir una funció més vinculada a les activitats agrícoles.

Pel que fa a la superfície construïda, i prenent com a base de comparació la part actualment excavada del jaciment, direm que la vil·la del segle IV abasta una àrea considerable, pràcticament la mateixa que la corresponent a l'etapa altimperial, en el benentès que d'aquesta no en coneixem encara la part productiva i que, en conseqüència, la visió actual pot ser esbiaixada. No serà fins a final d'aquesta centúria o ja dins la primera meitat del segle V que comencem a detectar alguns símptomes d'una certa regressió material que, a la pràctica, es materialitza en l'abandonament i/o transformació d'alguns sectors situats al costat oest i sud del pati principal. Aquest canvis es fan evidents també en la reutilització puntual d'alguns d'aquests espais com a zones d'enterrament, seguint així un procés més general, que detectem en d'altres establiments rurals (Castanyer/Tremoleda 1999; Chavarria 1998, 9-30; Nolla/Casas/Santamaria 2005).

A banda dels detalls sobre la seqüència de l'etapa baiximperial, la refeta constructiva del segle IV i V demostra que l'incendi que va marcar la fi del període anterior no va suposar una ruptura sinó, probablement, una oportunitat d'adaptar l'edificació a les necessitats dels nous temps. Els estudis sobre les restes carpològiques i de fauna ens proporcionen ara una informació força més precisa de l'activitat econòmica de la vil·la. Destaca la quantitat de restes de blat nu, clarament relacionades amb la trilla, segons demostra la presència de fragments de glumel·la (*Hordeum vulgare*) i de raquis, (*Lolium temulentum*) trobades en una de les estances de l'ala est de la vil·la (Buxó 1999, 366, fig. 209). La troballa d'aquest conjunt es pot relacionar, estratigràficament i taxonòmicament, amb les concentracions de blat aparegudes a tocar el pou del pati sud annex a l'edificació principal i que, probablement, s'utilitzava per a realitzar els treballs agrícoles posteriors a la sega. No obstant la innegable importància del conreu de blat dins l'economia domèstica, les restes paleocarpològiques mostren una notable diversificació de les espècies conreades: ordi vestit, civada, mill, sègol, guixes, llentia, pèsol i veça. Una menció destacable mereixen també les troballes de restes de *Vitis vinifera* i, en menor nombre, d'*Olea europaea*. Pel que fa a la vinya, doncs, sembla evident que el seu conreu va continuar encara ben present a partir del segle III dC. En aquest sentit, l'abandonament de la terrisseria d'Ermedàs que, tal com ja hem dit, fabricava també àmfores per al transport del vi, no sembla que vagi lligat, necessàriament, a un canvi significatiu en les bases productives de les vil·les del territori. Malauradament, la falta d'elements que permetin una interpretació funcional segura de les restes agrícoles articulades entorn de la premsa situada a l'extrem nord del jaciment (Castanyer/Tremoleda 1999, 134-143), molt arrasades i superficials, ens obliga ser prudents a l'hora de decantar-nos sobre la vocació productiva principal de Vilauba durant els segles IV i V. Els estudis arqueozoològics indiquen un reforçament de la tendència constatada ja a final del segle III, és a dir, un major equilibri entre les principals espècies (bovins, ovicaprins i suïns), un increment de l'activitat de la cacera i del consum de mol·luscs marins i una major diversificació de les espècies domèstiques representades, entre les quals destaca el cavall (Castanyer/Tremoleda 2005, 70-76).

Els detalls que proporciona la seqüència de Vilauba són poc comparables amb el coneixement actual que tenim de les altres vil·les baiximperials que coneixem al nostre àmbit d'estudi. Quant a l'evolució cronoestratigràfica general, destaca l'exemple de la vil·la de la Font del Vilar (Avinyonet de Puigventós) (Casas *et al.* 1995 b). Del jaciment, amb un origen encara desconegut d'època republicana, en coneixem les restes que corresponen a una part de l'edificació residencial, amb un petit conjunt termal annex, construït ja en època altimperial, així també diverses instal·lacions

Figura 6. Peça d'arnés de cavall en forma de roda calada, procedent de Vilauba, segle IV.

agrícoles disposades al voltant d'un pati de treball. D'aquest sector rústic destacarem la troballa d'un petit dipòsit que servia per trepitjar el raïm, i d'un magatzem o celler on es conservava l'empremta de 21 *dolia*. En aquest cas, doncs, les restes arqueològiques descobertes posen de manifest que l'activitat econòmica principal del *fundus* era la producció vitivinícola. L'estudi dels estrats que amortitzaven aquestes estructures i, principalment, dels recuperats a l'interior d'un dipòsit situat en un dels angles del celler va permetre fixar (ceràmiques estampades narboneses, africana D, etc.) l'abandonament definitiu cap a mitjan segle V dC.

La segona meitat del segle V es pot considerar, si fem cas dels exemples de Vilauba i de la Font del Vilar, una etapa de clara recessió de l'hàbitat rural. Aquesta sembla efectivament una pauta general, que afecta tant els jaciments de la zona de la costa com els de les terres de l'interior. No se n'escapen tampoc les vil·les de l'entorn de *Gerunda* (Alberch/Burch, 1996-97, 1311-1318), com la del Pla de l'Horta (Sarrià), (Nolla, 1983, 111-130), la de Vilablareix (Alberch/Burch, 1989, 87-91) o, una mica més lluny, la Quintana a Cervià de Ter (Tremoleda/Castanyer 1993, 145). L'anàlisi de les causes que generen aquesta situació depassen, però, els propòsits inicials d'aquest article, igual que la interpretació de la continuïtat d'unes poques vil·les que, com Vilauba (Castanyer/Tremoleda 2002, 159-176), malgrat tot demostren encara una admirable pervivència al llarg dels segles VI i VII dC.

Bibliografia

- AGUSTÍ B., BURCH J., MERINO J. (ed.), *Excavacions d'Urgència a Sant Julià de Ramis. Anys 1991-1993*, Sèrie Monogràfica 16, Girona.
- ALBERCH X., BURCH J., 1989, Elements pel coneixement de la vil·la de Vilablareix, *Cypsela* VII, Girona, 87-91.
- ALBERCH X., BURCH J., 1996-1997, El pla de Girona en època tardo-antiga, *Hispania i Roma. D'August a Carlemany. Actes d'homenatge al Dr. Pere de Palol / 3*, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 38, Girona, 1311-1318.
- AQUILUÉ X., CASTANYER P., SANTOS M. & TREMOLEDA J. (2002) El campo de silos del área central de la ciudad romana de Empúries, *Romula*, 1, Sevilla, 9-38.
- AQUILUÉ J., MAR R., NOLLA J. M., RUIZ DE ARBULO J., SANMARTÍ E., 1984, *El fòrum romà d'Empúries*, Monografies Emporitanes VI, Barcelona.
- BURCH J., 1996, L'ús de sitges en època republicana al nord-est de Catalunya, *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 6, Lleida, 207-216.
- BURCH J., 2000, els camps de sitges, *Història del Pla de l'Estany*, Col·lecció d'Història de les Comarques Gironines, II, Diputació de Girona, 144-145.
- BURCH J., CARRASCAL C., CASELLAS LL. E., MERINO J., NAVARRO N., 1992, Excavacions arqueològiques en el traçat de la variant de la carretera Nacional II al seu pas per Girona, *Primeres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, 60-70.
- BURCH J., CARRASCAL C., MERINO J., NAVARRO N., 1995 a, La Casa del Racó: un establiment rural d'època romana a Sant Julià de Ramis, a AGUSTÍ B., BURCH J., MERINO J. (ed.), *Excavacions d'urgència a Sant Julià de Ramis. Anys 1991-1993*, Sèrie Monogràfica 16, Girona, 95-107.
- BURCH J., CARRASCAL C., MERINO J., NAVARRO N., 1995 b,

L'emmagatzematge en sitges al Pla de Girona. L'exemple del Bosc del Congost, a

- BURCH J., NOLLA J. M., PALAHÍ Ll., SAGRERA J., SUREDA M., VIVÓ D., 2001, *Excavacions arqueològiques a la muntanya de Sant Julià de Ramis. 1. El sector de l'antiga església parroquial*, Girona.

- BURCH J., NOLLA J. M., SAGRERA J., VIVÓ D., SUREDA M., 1999, Els temples i els cementiris antics i altmedievals de mas Castell de Porqueres, Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 20, Banyoles.

- BUXÓ R., 1999, Estudi de les restes vegetals, a CASTANYER P., TREMOLEDA J., *La vil·la romana de Vilauba. Un exemple de l'ocupació i explotació agrícola del territori a la comarca del Pla de l'Estany*, Girona, 365-370.

- CASAS J., CASTANYER P., NOLLA J. M., TREMOLEDA J., 1990, *Ceràmiques comunes i de producció local d'època romana. I. Materials augustals i alto-imperials a les comarques orientals de Girona*, Sèrie monogràfica, 12, Centre d'Investigacions Arqueològiques, Girona.

- CASAS J., CASTANYER P., NOLLA J. M., TREMOLEDA J., 1993, La vil·la romana de La Font del Vilar (Avinyonet de Puigventós, Alt Empordà), *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 26, Figueres, 1993, 341-372.

- CASAS J., CASTANYER P., NOLLA J. M., TREMOLEDA J., 1995 a, *El món rural d'època romana a Catalunya. L'exemple del nord-est*, Sèrie Monogràfica núm. 15, Girona.

- CASAS J., CASTANYER P., NOLLA J. M., TREMOLEDA J., 1995 b, *La vil·la romana de La Font del Vilar (Avinyonet de Puigventós)*, *Estudis Arqueològics*, 2, Universitat de Girona, Girona.

- CASAS J., CASTANYER P., NOLLA J. M.^a & TREMOLEDA J. (1996) El forn de l'Home Dret, Can Coromines (Maià de Montcal, Garrotxa), Terceres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona, Santa Coloma de Farners, 178-187.

- CASAS, J., SOLER V., 2003, *La villa de Tolegassos. Una explotación agrícola de época romana en el territorio de Ampurias*, BAR International Series 1101, Oxford.

- CASAS, J., SOLER V., 2004, Intervenciones arqueológicas en Mas Gusó (Gerona). Del asentamiento precolonial a la villa romana, BAR International Series 1215, Oxford.

- CASTANYER P., DEHESA R., ESTEBA Q., TREMOLEDA J., 2000 a, La bòbila romana d'Ermedàs (Cornellà del Terri, Pla de l'Estany), (Olot, 12 i 13 de maig del 2000), *Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Olot, 132-135.

- CASTANYER P., DEHESA R., ESTEBA Q., TREMOLEDA J., 2000 b, El forn de Can Geldeus, Camós (Pla de l'Estany), (Olot, 12 i 13 de maig de 2000), *Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Olot, 339-340.

- CASTANYER P., ROURE A., TREMOLEDA J., Les sitges de Cervià de Ter en el context de la romanització, *Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana. De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispania Citerior. 1. Documents de Treball*, Museu de Granollers, Granollers, 1987, 187-194.

- CASTANYER P., TREMOLEDA J., 1991, Campanya de prospecció al terme de Fontcoberta (1988), *Cypsela IX*, Girona, 87-91.

- CASTANYER P., TREMOLEDA J., 1996, Excavacions a la vil·la romana de Vilauba: l'ala oest, *Terceres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Santa Coloma de Farners, 205-213.
- CASTANYER P., TREMOLEDA J., 1999, *La vil·la romana de Vilauba. Un exemple de l'ocupació i explotació romana del territori a la comarca del Pla de l'Estany*, Girona.
- CASTANYER P., TREMOLEDA J., 2000, Darreres excavacions a la vil·la romana de Vilauba, *Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Olot, 128-131.
- CASTANYER P., TREMOLEDA J., 2000, El Pla de l'Estany a l'Antiguitat, *Història del Pla de l'Estany*, Col·lecció d'Història de les Comarques Gironines, II, Diputació de Girona.
- CASTANYER P., TREMOLEDA J. 2002, La villa romana de Vilauba durante la Antigüedad Tardía: continuidad o ruptura, *Salduie*, 2, Zaragoza, 159-176.
- CASTANYER P., TREMOLEDA J. 2005, La producció agrícola d'època romana al nord-est de Catalunya, *Cota Zero* 20, Vic, 2005, 67-77.
- CASTANYER P., TREMOLEDA J., DEHESA R., PUIGDEVALL I., PI M., 2005, L'estudi del món rural d'època romana a la comarca del Pla de l'Estany: la vil·la de Vilauba i la terrisseria d'Ermedàs, *Tribuna d'Arqueologia*, 2002-2003, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 7-21.
- CASTANYER P., TREMOLEDA J., PUIGDEVALL I., DEHESA R., PI M., 2004, La vil·la romana de Vilauba: les excavacions arqueològiques dels anys 2002-2003, *Setenes Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, (La Bisbal d'Empordà, 4 i 5 de juny de 2004), La Bisbal d'Empordà, 223-228.
- CASTANYER P., TREMOLEDA J., ROURE A., 1990, Un conjunt ceràmic de finals del segle III d.C. a Vilauba (Camós, Pla de l'Estany), *Cypsela*, VIII, Girona, 157-191.
- CHAVARRÍA A., 1998, Els establiments rurals del llevant de la Tarraconesa durant l'antiguitat tardana: transformacions arquitectòniques i funcionals, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXIX, Girona, 9-30.
- ESTEBA J., 1998, Intervenció a l'església parroquial de Sant Aniol de Finestres (La Garrotxa), *Quartres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Figueres, 1998, 287-296.
- JONES R. F. J., KEAY S. J., NOLLA J. M., TARRÚS J., 1984, Landscape, ancient settlement and survey archaeology in Catalunya, *Papers in Iberian archaeology*, BAR International Series, 193, Oxford, 460-464.
- IRC III = FABRE, G., MAYER, M., RODÀ, I. 1991, *Inscriptions romaines de Catalogne*, III. Gérone, Paris, 1991.
- MOLIST, N., 1999, Anàlisi de les restes de fauna, a CASTANYER P., TREMOLEDA J., *La vil·la romana de Vilauba. Un exemple de l'ocupació i explotació agrícola del territori a la comarca del Pla de l'Estany*, Girona, 353-363.
- NIETO, F.J., PUIG, A., MERINO, J. 1989, La vil·la romana de Montfullà. Resultat de la primera campanya d'Excavacions, *Cypsela* VII, Girona, 93-101.
- NOLLA, J.M., 1983, Algunes notes entorn de la vil·la del Pla de l'Horta, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* XXVI, 111-130.
- NOLLA, J.M., CASAS, J., 1984, *Carta arqueològica de les Comarques de*

Girona. *El poblament d'època romana al nord-est de Catalunya*, Girona.

- NOLLA, J.M., CASAS, J., SANTAMARÍA P., 2005, *In suo fundo. La necròpoli oriental de la vil·la romana del Collet de Sant Antoni (Calonge, Baix Empordà) i els cementiris rurals de les antigues ciutats d'Emporiae, Gerunda i Aquae Calidae*, Estudi General, 25, Girona.

- NOLLA, J.M., SAGRERA, J., VERRIÉ, P., VIVÓ, D., 1993, *Els mosaics de can Pau Birol*, Girona.

- NOLLA J.M., PATIÑO C., SAGRERA J., VIVÓ D., 2003, *La vil·la romana i el jaciment altmedieval de Sant Pere de Montfullà (Bescanó, el Gironès)*, Estudis Arqueològics 5, Universitat de Girona, Girona.

- NOLLA J. M., TARRÚS J., CHINCHILLA J., 1985, La vil·la romana de Vilauba (Camós). La campanya de 1978 i els materials de 1932, *Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles*, 2, Banyoles, 49-97.

- SANMARTÍ E., CASTAÑER P., TREMOLEDA J., 1990, Emporion: un ejemplo de monumentalización precoz en la Hispania republicana. (Los santuarios helenísticos de su sector meridional), *Stadtbild und Ideologie. Die Monumentalisierung hispanischer Städte zwischen Republik und Kaiserzeit*, Bayerische Akademie der Wissenschaften, München, 117-144.

- TREMOLEDA J., 1994, Anàlisi de l'organització dels tallers locals de ceràmica a les comarques gironines, *Ceràmica comuna romana d'època alto-imperial a la Península ibèrica. Estat de la qüestió*, Monografies Emporitanes, VIII, Empúries, 75-91.

- TREMOLEDA, J., 2000, *Industria i artesanado cerámico de época romana en el nordeste de Cataluña. (Época augustea y altoimperial)*, BAR International Series 835, Oxford.

- TREMOLEDA J., CASTANYER P., 1993, La Quintana, Cervià de Ter, *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana. Antiguitat tardana (Campanyes 1982-1989)*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993, 145.

- TREMOLEDA J., CASTANYER P., PUIGDEVALL I., DEHESA R., 2002, Resultats de les darreres campanyes d'excavacions arqueològiques a la bòbila romana d'Ermedàs, Cornellà del Terri, *Sisenes Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, (Sant Joan de les Abadesses, 10 i 11 de maig del 2002), Sant Joan de les Abadesses, 179-183.

- TREMOLEDA J., CASTANYER P., PUIGDEVALL I., DEHESA R., PI M., 2004, La bòbila romana d'Ermedàs (Cornellà del Terri), *Setenes Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, (La Bisbal d'Empordà, 4 i 5 de juny de 2004), La Bisbal d'Empordà, 223-234.

- TREMOLEDA J., ROURE A., CASTANYER P., 1987, Recull i estudi dels materials romans de l'àrea de Banyoles, *Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles*, 1986-1987. *Homenatge a Pere Alsius i Torrent*, Banyoles, 121-145.